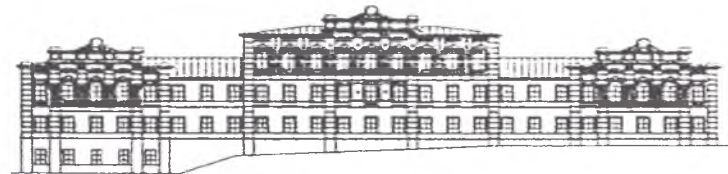

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ КУЛЬТУРИ

Вісник

Харківської державної
академії культури

Збірник наукових праць

Випуск 16

Харків, ХДАК, 2005

УДК [002+008+01+02+037+93/94](06)

ББК 71.я54+63.3(4УКР)я54+73.я54+78.я54+74.0я54

В 36

*Рекомендовано до друку вченою радою
Харківської державної академії культури
(протокол № 16 від 30.06.2005 р.)*

Затверджено Постановою ВАК України:

08.09.1999 р. як фахове видання з історичних наук (Перелік № 2);
09.02.2000 р. як фахове видання з педагогічних наук (Перелік № 4)

Редакційна колегія:

- В. М. Шейко, доктор історичних наук;
- Н. М. Кушнарєнко, доктор педагогічних наук
(відповідальний редактор);
- В. О. Ільганаєва, доктор історичних наук
(заступник відповідального редактора);
- Т. О. Дмитренко, доктор педагогічних наук;
- Л. А. Дубровіна, доктор історичних наук;
- В. В. Кравченко, доктор історичних наук;
- С. Г. Кулєшов, доктор історичних наук;
- Л. С. Нечепорєнко, доктор педагогічних наук;
- М. С. Слободяник, доктор історичних наук;
- Л. Я. Філіпова, доктор педагогічних наук;
- А. С. Чачко, доктор педагогічних наук;
- А. А. Соляник, кандидат педагогічних наук
(відповідальний секретар)

Вісник Харківської державної академії культури: Зб. наук. пр. Вип. 16
В 36 / Харк. держ. акад. культури; Відп. ред. Н. М. Кушнарєнко, проф., д-р пед-
наук. — Х.: ХДАК, 2005. — 293 с.

ISBN 966-7352-66-8

У науковому збірнику розглядаються методологічні, історичні, теоретичні, методичні та організаційні проблеми культурологічної, інформаційної, бібліотечної діяльності: сучасні тенденції розвитку культурології, педагогіки, інформатики та наук документно-комунікаційного циклу.

Для науковців, викладачів, аспірантів, докторантів, працівників сфер культурологічної, інформаційної та документно-комунікаційної діяльності.

УДК [002+008+01+02+037+93/94](06)

ББК 71.я54+63.3(4УКР)я54+73.я54+78.я54+74.0я54

© Харківська державна академія культури. 2005

ISBN 966-7352-66-8

11. Словник-хрестоматія педагогічних понять: Навч. посіб. для студентів аспірантів, викладачів. — Луганськ: Вид-во СЛУ ім. В. Даля, 2004. — 272 с.
12. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. проф. А. Й. Капської. — К.: Центр навч. літ., 2003. — 256 с.
13. Ткачова Н. О. Історія розвитку цінностей в освіті: Моногр. / Н. О. Ткачова Х.: Вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2004. — 423 с.
14. Філософський словарь / Под ред. И. Т. Фролова. — 5-е изд. — М.: Политиздат, 1987. — 590 с.

Надійшла до редколегії 6.12.2004 р.

УДК 378. 141

А. І. ПРОКОПЕНКО

СТРУКТУРА, ФУНКЦІЇ, ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ НАПРЯМУ УПРАВЛІННЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ НАУЦІ

Висвітлюється сучасний стан та тенденції розвитку напрямку управління в педагогічній науці, аналізуються структура, функції та основні поняття.

Раскрываются современное состояние и тенденции развития направления управления в педагогической науке, анализируются структура, функции и основные понятия.

The modern state and tendencies of development of direction of management in the pedagogical science are discovered and the structure, functions and basis conceptions are analysed.

Із середини ХХ ст. інтенсивно розвивається напрям педагогічної науки — управління (педагогічне, соціальне), що забезпечило поступове формування його структури і функцій. Метою статті є аналіз структури, функцій та основних понять даного напрямку, їх зв'язків з об'єктом, предметом і завданнями на сучасному етапі розвитку педагогічної науки.

Поступовий розвиток напрямку управління в педагогічній науці забезпечив формування його структури, функцій, ключових понять. Особливості структури зумовлені тими завданнями, які виконує означений напрям у системі педагогічних наук. Елементами цієї структури є загальна теорія управління, теоретичні засади педагогічної системи, спеціальні концепції управління в педагогічній науці, закони і закономірності управління.

У світі, що оточує нас (природа, суспільство, культура), постійно мають місце різні процеси. Їх перебіг зумовлений дією багатьох факторів, зокрема об'єктивних, суб'єктивних тощо. Людина може в деяких випадках змінювати умови перебігу процесу, впливати на його характер, результати, пристосовуючи до виконання

своїх цілей. Сутність управління полягає у втручанні в природний хід процесу, зміни його відповідно до поставлених цілей. Управління являє собою таку організацію того або іншого процесу, яка забезпечує досягнення визначених цілей. Будь-який процес управління відбувається за такими етапами: збирання й обробка інформації з метою оцінювання ситуації, що склалася; прийняття рішення про найдоцільніші дії в даних умовах; виконання прийнятого рішення; контроль результатів, порівняння їх з цілями; корекція результатів. Різні види завдань управління відрізняються способами і послідовністю виконання вищевказаних операцій. Є завдання управління, в яких практично існує лише етап прийняття рішення, — це одноетапні завдання (однокрокові). Наявність лише одного етапу процесу управління здебільшого є певною ідеалізацією реального процесу. Найчастіше процес управління має кілька етапів і зветься багатоетапним (багатокроковим). Прикладом такого процесу є навчання. Етапи процесу навчання було обгрунтовано в дослідженнях В. О. Якуніна, Т. О. Дмитренко, К. В. Ярьсько та інших учених. Особливість процесу навчання як управління навчальною діяльністю учнів полягає в тому, що на кожному етапі (орієнтування, пізнання, перетворення, контроль, корекція) вирішується завдання управління з прийняттям оптимального рішення. У процесі навчання часто має місце ситуація, коли прийняття доцільного рішення ускладнюється неможливістю швидко зібрати необхідну інформацію, переробити її, застосувати в процесі управління. Виникає необхідність приймати рішення на наступних етапах, не чекаючи появи результатів, отриманих на попередніх етапах. Такі завдання управління йменуються неперервними динамічними; на їх перебіг найчастіше впливає оточення («стан природи»). Прийняття доцільного рішення тут відбувається в умовах невизначеності (часткової або повної). Така ситуація у вищій школі має місце на початку вивчення нової дисципліни, коли викладач недостатньо ознайомлений з контингентом студентів.

Завдання управління припускає кілька варіантів вирішення, тому постає питання пошуку найкращого рішення з кількох можливих. Реалізація процесу управління потребує певних витрат: енергії, часу, зусиль, матеріалів тощо. При виборі способу управління слід враховувати не тільки досягнення мети, а й наявність певних витрат. Отже, завдання управління полягає в тому, щоб із усіх можливих способів управління вибрати такий, який би забезпечував досягнення мети й одночасно — мінімізацію витрати ресурсів. Іноді підґрунтям для вибору способу управління можуть бути інші вимоги до функціонування системи управління: сталість, надійність, ступінь досягнення бажаного стану системи, ступінь достовірності знань про стан природи тощо. Критерієм якості управління є характеристика (кількісна, якісна), яка дає оцінку рівневі виконання вимог до способу управління. Оптимальний — це такий спосіб, коли вибраний критерій досягає мінімального (іноді — максимального) значення за умови врахування

обмежень. Існує два види обмежень на вибір способу управління: перший — це закони, які описують функціонування системи управління; другий зумовлений ресурсами або деякими параметрами, обмеженими через особливості системи.

Таким чином, завдання оптимального управління можна вважати сформульованим, якщо визначені мета управління; критерій (критерії) якості управління; обмеження першого виду, які характеризують можливі способи управління; обмеження другого виду, що відображають обмеженість ресурсів або деяких параметрів системи управління. Оптимальним управлінням, на думку кібернетика Ю. М. Коршунова, є такий спосіб, який задовольняє всім обмеженням і спрямовує до мінімуму (максимуму) критерій якості управління [4, с. 202].

Об'єктом управління може бути тільки такий, що припускає управління процесами, які мають місце при його функціонуванні: технічні пристрої (турбіна, літак, ракета, автомобіль, електромережа тощо); промислове підприємство (фабрика, завод, цех і т. ін.); економічна система (підприємство, галузь промисловості або сільського господарства тощо); біологічна система (підсистеми регулювання температури тіла людини, артеріального тиску тощо); соціальна система (організація, що функціонує згідно з метою, характеризується ієрархічною будовою, наявністю управління).

Педагогічна система — приклад соціальної системи, оскільки є організацією, яка функціонує згідно з метою: навчання, виховання, розвиток, соціалізація особистості; має ієрархічну будову: індивідуальна педагогічна система, академічної групи, факультету, вищого закладу освіти; являє собою систему управління діяльністю учнів (студентів).

Цілі педагогічної системи мають ієрархічну будову: державні, цілі навчального закладу, педагога, учня. Державні (нормативні) цілі — найбільш загальні. На даному етапі розвитку освіти державні цілі містяться в документах, ухвалених II Всеукраїнським з'їздом працівників освіти (7–9 жовтня 2001 р.): Національній доктрині розвитку освіти, Державній програмі «Учитель», Програмі розвитку позашкільних навчальних закладів на 2002–2008 рр. «Мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, зберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову Європейської та світової спільноти» [6, с. 138]). Аналіз свідчить, що особливості нормативних цілей полягають у тому, що розраховані на реалізацію протягом життя кількох поколінь; є об'єктивними; являють собою доктрини, відповідно до яких функціонує колектив закладу освіти; охоплюють усі основні аспекти системи освіти, навчання, виховання, розвитку і соціалізації особистості. Отже, нормативні цілі є завжди широкими щодо цільового предмета, тобто за змістом.

Цілі навчального закладу — ініціативні. Вони розробляються з урахуванням потреб закладу, його особливостей, згідно з державними цілями. Ініціативні педагогічні цілі, у свою чергу, відрізняються за своїм змістом (цілі навчання, виховання, розвитку, соціалізації, методичні цілі тощо). Структура педагогічної мети (викладача) складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: цільового об'єкта, цільового предмета, цільової дії [3, с. 21–23]. Цільовим об'єктом є учень, цільовим предметом — та якість учня, яка підлягає розвитку, цільова дія, як її подає автор, — це дія педагога (допомогти, сформувати, розповісти тощо). Вважаємо, що для формування певної якості учня необхідні не тільки дії педагога, але й дії учня, їхні спільні дії. В. С. Безрукова подає ідею про необхідність урізноманітнення дій педагога, частіше застосування таких дій, як «довести», «пояснити», «розкрити» тощо. Отже, педагогічна система є багаторівневою. Структура системи при цьому залишається однаковою (інваріантною). На всіх рівнях педагогічної системи має місце державне управління, яке здебільшого називають соціальним.

Термін «педагогічна система» сформувався в другій половині ХХ ст. Це можна пояснити появою системного мислення у представників різних галузей знань: природничих, інженерних, гуманітарних. Науково-технічний прогрес у цей час проявив себе створенням складних технічних об'єктів (електромереж, генераторів двигунів тощо). Проектування таких об'єктів виявило необхідність розрахунку режимів їх функціонування у складі систем автоматичного управління. Поступово почало формуватися системне мислення інженера. Воно ґрунтувалося на відомих на той час методах математичного опису систем автоматичного управління. Математичні моделі таких систем дозволили дослідити різні режими її функціонування, обґрунтувати вибір параметрів, що забезпечують оптимізацію процесів управління. Наприклад, наприкінці 50-х — на початку 60-х рр. розв'язання системи диференціальних рівнянь, що описувала функціонування системи автоматичного управління гідравлічною турбіною, здійснювалося вручну. Н. Ленінградському Металічному заводі розрахунки лише одного режиму роботи турбіни тривали близько трьох місяців. Такий стан не міг задовольнити інженерів. На початку 60-х рр. почалося освоєння аналогової і цифрової обчислювальної техніки для розрахунків режимів роботи гідравлічної турбіни з регуляторами окремих параметрів, що дозволило суттєво скоротити час на дослідження на етапі проектування. Отже, системний стиль інженерного мислення, що сформувався як результат науково-технічного прогресу у другій половині ХХ ст., суттєво вплинув на розвиток технічних наук. Значні зміни відбулися в стилі наукового мислення інженера: істотну роль почали відігравати методи фундаментальних наук (математика, фізика, кібернетика тощо), посилилась методологічна і світоглядна спрямованість системи знань, значне розповсюдження отримав метод математичної моделювання, відбувся перехід від елементного рівня дослідження до системного, вивчення лінійних, детермінованих процесів до нелінійних, стохастичних.

Системний стиль мислення почав розповсюджуватися на гуманітарну галузь знань, що помітно на прикладах культурології, філософії, педагогіки, соціології, економіки тощо. Об'єктом вивчення в культурології у другій половині ХХ ст. стала система «природа-людина-діяльність-суспільство-культура», почали використовувати методи моделювання, прогнозування тощо; поняття «система», «елемент», «управління», «структура» та ін. стали філософськими категоріями; в педагогіці предметом науки стала педагогічна система, в соціології — соціальна система, в психології — психіка як особлива форма життєдіяльності людини; в економіці економічна система виробництва, регіону, держави тощо. Особливий вплив на розвиток педагогіки у другій половині ХХ ст. мала кібернетика. Об'єктом вивчення в кібернетиці є системи управління будь-якої фізичної природи. Загальною структурою кібернетичної системи включає об'єкт управління й орган управління, між якими існують прямі та зворотні зв'язки. У педагогічній системі об'єктом управління є діяльність учня, суб'єктом управління — учитель (Ю. І. Машбиць, В. П. Беспалько, Т. О. Дмитренко, В. О. Якунін та ін.):

- Ю. І. Машбиць: «Ми вважаємо, що об'єктом виступає навчальна діяльність і найбільш точно трактування навчання — це розгляд його як управління навчальною діяльністю» [5, с. 11];
- В. П. Беспалько: «Схема і послідовність моделювання педагогічної системи в підручнику визначається її структурою: спочатку детально описуються цілі функціонування педагогічної системи..., далі виконується опис змісту навчання..., наступним етапом створення підручника і моделювання в ньому визначеної педагогічної системи є вибір і розробка дидактичних процесів. Цей етап полягає в обґрунтуванні в підручнику... системи навчально-пізнавальних дій учнів і забезпеченні управління цими діями для досягнення заданих цілей навчання. Якщо це забезпечено, ми говоримо про явно виражену в моделі технологію навчання» [2, с. 25];
- Т. О. Дмитренко: «У педагогічній системі об'єктом управління є навчальна діяльність учня, роль органу управління виконує педагог або технічний пристрій, який його замінює. Слід урахувати, що навчальна діяльність — це керований процес зі своїми внутрішніми зворотними зв'язками» [3, с. 8].
- В. О. Якунін: «... процес навчання має бути описаний у термінах суб'єктно-об'єктних відношень і тоді об'єктом управління стане не тільки процес засвоєння знань..., а навчальна діяльність учнів і їхній психічний розвиток у цілому» [9, с. 13].

Аналіз досліджень Ю. І. Машбиця, В. П. Беспалька, Т. О. Дмитренко, В. О. Якуніна та ін., засвідчує, що вони розробили кібернетичну концепцію навчання. Сутність її полягає в тому, що процеси навчання, виховання, розвитку, соціалізації людини відбуваються в педагогічній системі, яка має багаторівневую структуру. Педагогічна система є системою управління навчальною діяльністю

учнів, до якої можна застосувати кібернетичний підхід, сутність якого полягає в тому, що в педагогічній системі діють закони отримання, зберігання, передачі, перетворення інформації. Сутність функціонування системи управління — у здійсненні обміну інформацією між об'єктом управління й органом управління, необхідного для забезпечення функціонування об'єкта (рис. 1). Сукупність впливів и поступають від органу управління до об'єкта управління по каналу прямого зв'язку, а результати цього впливу — y — до органу управління по каналу зворотного зв'язку. Орган управління використовує ці дані разом із інформацією, що була накопичені раніше, для вироблення нових впливів. Після цього процес обміну інформацією продовжується.

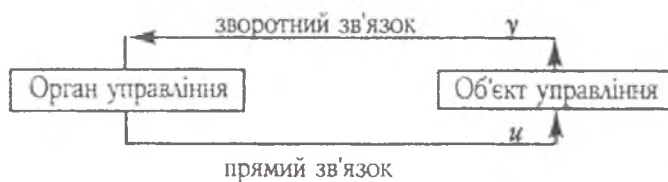

Рис. 1. Структурна схема системи управління об'єктом

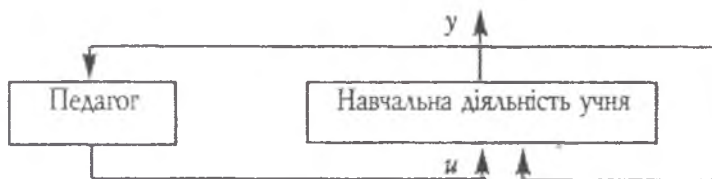

Рис. 2. Структурна схема системи управління навчальною діяльністю учня

Структурна схема системи управління навчальною діяльністю (рис. 2) відрізняється від загальної схеми системи управління, зображеної на рис. 1, тим, що навчальна діяльність — це не тільки об'єкт управління, але й об'єкт самоуправління. У такій системі інформація має багато аспектів свого розгляду [7, с. 64]: семантичний (зміст або значення інформації), аксіологічний (цінність інформації для самокерованої системи), семіотичний (позначення у знаковій системі), комунікативний (інформаційний зв'язок), теоретико-відбивний (роль інформації в процесах відображення), гносеологічний (засіб пізнання), фізичний (матеріальне втілення інформації), казуальний (імовірний), кількісний, якісний тощо. Усі вищевказані аспекти інформації розглядаються при дослідженні процесу взаємодії педагога з учнями, коли і педагог, і учень — це самокеровані системи, які в процесі навчання взаємодіють між собою. У даному випадку інформацію слід розглядати як передумову, процес і результат дії самокерованої системи. Джерелом інформації виступають усі компоненти педагогічної системи:

педагог, учні, цілі, педагогічні принципи, зміст навчання і виховання, методи та організаційні форми спільної діяльності. Педагог і учні в процесі навчання і виховання перебувають у стані активної взаємодії. Кожному з них відповідає коефіцієнт активності P_i , $i = 1, n$, де n — загальна кількість учнів і педагогів. Педагогічна система належить до класу систем з активною поведінкою. Педагогічна система, що має властивості самоуправління і характеризується активністю своїх компонентів, є синергетичною системою [8].

У педагогічній системі відбуваються процеси навчання, виховання, розвитку, соціалізації, адаптації, які об'єднуються поняттям «педагогічний процес». Дане поняття було введено в дидактику П. Ф. Каптеревим, який розглядав педагогічний процес із зовнішнього і внутрішнього аспектів. Зовнішній аспект освіти, на думку вченого, характеризується передачею культури від старшого покоління до молодшого. Внутрішній має місце в процесі самоосвіти, самостійної навчальної діяльності учня.

Педагогічний процес є процесом управління. З приводу цього В. П. Беспалько пише: «...специфіка педагогічної науки та її самостійність визначаються її особливою функцією в діяльності людей: створенням педагогічної системи як системи управління педагогічним процесом» [2, с. 16]. Згідно з тлумачним словником української мови, процес у педагогічній системі можна визначити як послідовну зміну станів учня, процес розвитку будь-якої якості. З іншого боку, це сукупність послідовних дій педагога у взаємодії з учнями, причому мають місце три види взаємодії: пряме управління з боку педагога, співуправління (спільна продуктивна діяльність педагога й учнів), самоуправління учнів.

У широкому розумінні засобами управління навчальною діяльністю учнів слід вважати компоненти педагогічної системи (цілі, принципи, зміст, методи, форми) (рис. 3).

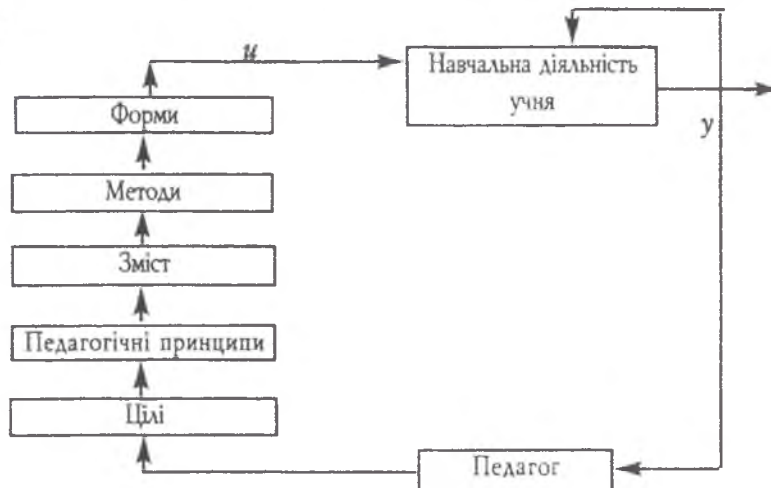

Рис. 3. Структурна схема педагогічної системи.

Аналіз рис. 3 свідчить, що сукупність управлінських впливів залежить від компонентів педагогічної системи, які розташовані у структурній схемі в певній послідовності: педагог виробляє цілі, обґрунтовує систему принципів, розробляє на цій основі зміст, далі, вибираючи методи і форми спільної діяльності, намагається оптимізувати педагогічний процес.

Прийнято вважати, що у вузькому розумінні засобами управління навчальною діяльністю учнів є робочі програми, підручники, посібники, робочі зошити та ін. Напрямом оптимізації даних засобів управління вважається максимально можливе урахування міжпредметних зв'язків, тобто зв'язків предметів, що вивчаються, з попередніми і наступними. Ця плідна ідея є підґрунтям оптимізації навчального плану, програм дисциплін. Для умов вищої школи такі дослідження адаптували Л. П. Леонтьєв, О. Г. Гохман, Т. О. Дмитренко, О. К. Белова, В. І. Лобунець та ін.

Подальші дослідження будуть пов'язані з визначенням основних категорій напряму управління в педагогічній науці.

Таким чином, дослідження структури, функцій, основних понять напряму управління в педагогічній науці дозволяє дійти таких висновків:

1. Формування нового напряму в педагогічній науці — управління навчальною діяльністю учнів, що поступово відбувалося з середини ХХ ст., зумовлене кількома причинами: обґрунтуванням поняття «педагогічна система», в якій мають місце процеси навчання, виховання, розвитку, соціалізації особистості; визнанням предметом педагогіки педагогічної системи як системи управління діяльністю учнів; інтеграцією педагогічної теорії з психологією, філософією, соціологією, кібернетикою, іншими науками і науковими напрямами (психологією управління, соціологією управління, соціальною психологією, педагогічною психологією, акмеологією, аксіологією, психолого-педагогічною антропологією).

2. Напрямок управління в педагогічній системі закладу освіти ґрунтується на дослідженні процесів навчання, виховання, розвитку, що мають місце за умов наявності взаємопов'язаної діяльності педагога і учнів, між якими існує особливий вид взаємодії — управління. Об'єктом наукового напряму є організована діяльність педагогів і учнів у педагогічній системі закладу освіти, а предметом — механізм процесів навчання і виховання, яким є управління діяльністю учнів.

3. Проблеми, які досліджуються напрямом управління, стосуються особливостей педагогічної системи і педагогічного процесу закладу освіти, визначення засобів управління, обґрунтування видів управління та їх характеристик, а також умов досягнення перспективного характеру педагогічного і соціального управління у вищому закладі освіти.

4. Особливості структури наукового напряму управління в педагогічній науці зумовлені виконуваними завданнями і складають: обґрунтування теоретичних засад педагогічної системи як системи управління, аналіз спеціальних концепцій

управління в педагогічній науці, дії законів і закономірностей управління в педагогічній системі вищого закладу освіти.

5. Педагогічна система є різновидом соціальної системи; вона характеризується ієрархічною будовою: індивідуальна, академічної групи, факультету, вищого закладу освіти, функціонує згідно з цілями, які мають багаторівневу структуру (державні цілі, навчального закладу, педагога, учня). Особливості державних цілей полягають у тому, що вони мають нормативний характер, розраховані на тривалий час виконання і є об'єктивними, охоплюють усі основні аспекти функціонування системи освіти.

6. Обґрунтування поняття «педагогічна система» відбулося в другій половині ХХ ст. і пов'язане з розповсюдженням системного мислення спочатку в технічній сфері (складні технічні системи управління), а потім — у гуманітарній (культурологія, філософія, соціологія, педагогіка, психологія тощо). Визначення педагогічної системи як системи управління діяльністю учнів є результатом інтеграції педагогіки і кібернетики, що знайшло своє відображення у концепціях навчання (А. І. Архангельський, В. П. Беспалько, Ю. І. Машбиць та інші вчені).

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Безрукова В. С. Педагогика профессионально-технического образования. Педагогический процесс в профтехучилище: текст лекций / В. С. Безрукова // Свердлов. инж.-пед. ин-т. — Свердловск, 1990. — 144 с.
2. Беспалько В. П. Теория учебника: Дидактический аспект / В. П. Беспалько. — М.: Педагогика, 1988. — 160 с.
3. Дзятренко Т. А. Обучение как процесс управления (дидактические основы). Конспект лекций / Т. А. Дзятренко. — Х.: Харьк. инж.-пед. акад., 1993. — 64 с.
4. Коршунов Ю. М. Математические основы кибернетики: Учеб. пособ. для вузов / Ю. М. Коршунов — 2-е изд., перераб. и доп. — М.: Энергия, 1980. — 424 с., ил.
5. Машбиць Е. И. Психологические основы управления учебной деятельностью / Е. И. Машбиць. — К.: Вища шк., 1987. — 224 с.
6. Національна доктрина розвитку освіти. Матеріали II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти 7–9 жовтня 2001 р. — К., 2001. — С. 137–156.
7. Українцев В. С. Самоуправляемые системы и прикладность / В. С. Украинцев. — М.: Наука, 1972. — 304 с.
8. Хакен Г. Основные понятия синергетики / Г. Хакен // Синергетическая парадигма. Многообразие поисков и подходов: Сб. науч. трудов. — М.: Прогресс — Традиция, 2000. — С. 28–56.
9. Якунин В. А. Педагогическая психология: Учеб. пособие / В. А. Якунин. — СПб.: Изд-во Михайлова В. А.; изд-во «Полиус», 1998. — 639 с.

Надійшла до редколегії 1.04.2005 р.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

ВІСНИК
ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ АКАДЕМІЇ КУЛЬТУРИ

ВИПУСК 16

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Редактори:

Л. Ф. Торбовська,

Т. Д. Булах,

Т. Г. Царенко

Художній редактор

І. Р. Акмен

Комп'ютерна верстка:

І. Г. Колесник

Підписано до друку 24.06.2004. Формат 60x84/16.
Гарнітура "MySl". Папір для мн. ап. Друк ризограф.
Умовн. друк арк. 16,5. Облік.-видавн. арк. 20,9.
Тираж 500 пр. Зам. № 92.

Надруковано в лаб. множ. техніки ХДАК
ХДАК, 61003, Харків-3, Бурсацький спуск, 4,
тел. (057) 771-04-29; факс (057) 712-81-05; e-mail: rvv@ic.ac.kharkov.ua